

O síle sekundární literatury: příklad interpretace Samařských papyrů z vádí Dalíje

Předneseno na zasedání Učené společnosti České republiky, 21.9.2010

Dr. Jan Dušek
Centrum biblických studií
Evangelická teologická fakulta Univerzity Karlovy v Praze
Černá 9, P.O.Box 529
115 55, Praha 1

Mým oborem je epigrafika a dějiny Palestiny ve starověku; specializuji se především na aramejské a hebrejské nápisy a rukopisy vzniklé zhruba ve druhé polovině 1. tisíciletí před Kristem, v době perské, helénistické a římské.

Moderní historiografie starověké Palestiny stojí na třech základních pilířích: starověká literární tradice, archeologie a epigrafika. Texty náležející do starověké literární tradice, jako např. biblické texty a díla řeckých a latinských historiků, mají zvláštní pozici: mohou totiž poskytnout klíč k porozumění archeologicky zkoumaného místa a mohou více či méně pomoci při jeho identifikaci a objasnění jeho chronologie.

Tato role starověkých literárních textů je dobře patrná například v *New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*.¹ Mnoho hesel v této encyklopedii začíná shrnutím informací ze starověkých literárních pramenů, které se k dané lokalitě vztahují. Teprve potom následuje popis jednotlivých archeologických vrstev v místě nálezů. Literární texty tak poskytují jeden z hlavních klíčů k pochopení lokality a mohou více či méně osvětlit její identifikaci a její chronologii. V těchto případech pozorujeme, že v jistém smyslu a v některých případech literární tradice předchází archeologii.

V této přednášce bych rád zdůraznil důležitost a skutečnou interpretační sílu jiného pramenu, a tím je sekundární literatura. Interpretační síla sekundární literatury může velice silně ovlivnit pochopení primárních pramenů, a to se týká všech tří výše zmíněných pilířů historiografie starověku. Sekundární literatura může významně ovlivnit naše chápání starověkých literárních pramenů, epigrafických nálezů i archeologických objevů. Tuto interpretační sílu bych zde rád ilustroval na příkladu diskuse týkající se tzv. Samařských papyrů z vádí Dalíje a Sanballata, guvernéra Samaří v době perské.

¹ E. Stern *et al.* (vyd.), *New Encyclopedia of Archaeological Excavations in the Holy Land*, Vol. 1-4: Jerusalem – New York, 1993; Vol. 5: Jerusalem – Washington, 2008)

Tyto tzv. Samařské rukopisy objevili arabští beduíni z kmene Ta'ámireh, pravděpodobně někdy roku 1962, v jedné z jeskyní ve vádí Dalíje ve střední Palestině, asi 14 km severně od Jericha. Jedná se o velice cenný nález, protože tento korpus je nejstarším dochovaným v celé Palestině: je zhruba o celé století starší než nejstarší rukopisy z Kumránu na břehu Mrtvého moře. Historická cena těchto textů je veliká, protože se jedná o jedinečný pramen k dějinám provincie Samaří (bývalý starověký Izrael) v době perské. Rukopisné nálezy z doby perské srovnatelné s texty z vádí Dalíje pocházejí pouze z Egypta, z Judské vojenské kolonie na ostrově Elefantine.

K rukám vědců, kteří pracovali v šedesátých letech v Jordánské části Jeruzaléma, se tyto objevy dostaly prostřednictvím překupníka koncem roku 1962. Vzorek několika fragmentů těchto rukopisů prozkoumal americký archeolog Paul W. Lapp, tehdejší ředitel Albrightova archeologického institutu ve východním Jeruzalémě. Ten hned poznal jejich hodnotu a začal shánět finance potřebné na zakoupení celého nálezu, který byl stále v rukách beduinů. To se podařilo a za pomoci soukromých peněz z USA byly tyto rukopisy spolu s ostatními nálezy zakoupeny pro Archeologické muzeum Palestiny, dnes Rockefellerovo muzeum ve východním Jeruzalémě.

Souběžně s touto aktivitou se archeologové pokoušeli zjistit, z jaké lokality tyto rukopisy pocházejí. To je velice důležité, protože beduíni, kteří ty rukopisy objevili, kopou poměrně destruktivními metodami a proto je v těchto případech vždy třeba dostat se na místo co nejdříve, aby se aspoň částečně zachránil původní kontext nálezu. To se podařilo a v letech 1963 a 1964 Paul W. Lapp provedl v místě nálezu dvě sezóny výkopových prací, při kterých byl objeven další materiál a při kterých bylo možné určit pravděpodobný způsob, jak se tyto rukopisy na místo nálezu dostaly.

Samařské papyry byly uloženy v jedné z jeskyní ve vádí Dalíje pravděpodobně roku 331 př. Kr., v souvislosti s tažením armády Alexandra Makedonského přes Palestinu zpět na sever z dobytého Egypta.

Poté, co si Alexandr podmanil Palestinu a táhl dále na Egypt, ustanovil v místě svého guvernéra. A právě tohoto guvernéra upálili obyvatelé města Samaří. Alexandr se o tom dověděl někdy počátkem roku 331 př. Kr. a při tažení zpět z Egypta přes Palestinu město Samaří dobyl a viníky této vraždy potrestal. O těchto událostech jsme informováni zejména starověkými historiky Quintem Curtiem, Eusebiem a Jeronýmem.

Rukopisy, o kterých je řeč, jsou právní dokumenty, většinou se jedná o smlouvy o prodeji otroků, některé smlouvy se týkají o prodeje nemovitostí. Jedná se o soukromý archiv

dvou až tří generací jedné či dvou rodin, a tento archiv obsahuje smlouvy sepsané zhruba mezi léty 375 a 332 př. Kr. Nejmladší datované smlouvy jsou z let 335-332 př. Kr. Datační formule těchto dokumentů obsahuje i místo, kde byly tyto smlouvy sepsány: stalo se tak „v pevnosti/ve městě Samaří, které je v provincii Samaří“. Majitelem byl tedy zřejmě nějaký obyvatel města Samaří, který se v jeskyni ukryl spolu s ostatními. Archeologické zprávy nejsou v této věci zcela jednoznačné: v jeskyni bylo nalezeno několik desítek koster mužů, žen a dětí, kteří zde zahynuli zhruba ve stejnou dobu.

A tímto se dostáváme k vysvětlení, jak se rukopisy do jeskyně dostaly. Nejpravděpodobnějším vysvětlením okolnosti smrti tak vysokého počtu osob je právě souvislost s tažením Alexandra Makedonského proti městu Samaří. Někteří obyvatelé města Samaří se zřejmě snažili před touto armádou uprchnout a skryli se v jedné z jeskyní ve vádí Dalíje. Zde je patrně Alexandrova armáda dostihla, zapálila před vchodem do jeskyně oheň a lidé ukrytí uvnitř se tak udusili. Mezi těmito lidmi byl pravděpodobně i majitel těchto rukopisů.

Po objevu rukopisů v roce 1962 byl jejich publikací pověřen Frank Moore Cross, profesor na Harvardově univerzitě, renomovaný biblista a epigrafik, jehož mnohé publikace v oblasti epigrafiky, textové kritiky a dějin starověké Palestiny dodnes slouží jako reference. Frank Moore Cross byl členem mezinárodního vědeckého týmu, který od padesátých let publikoval texty objevené v Kumránu. Cross všechny rukopisy z vádí Dalíje přečetl a publikoval o nich několik studií. Kromě informativních článků popisujících nález těchto rukopisů a jejich předběžnou charakteristiku publikoval i zásadní studii týkající se významu těchto textů pro dějiny Samaří v době perské. V této studii navrhnul zcela novou chronologii Palestiny pro období mezi 6. a 4. století př. Kr.

Svou chronologii postavil na genealogii veleknězů jeruzalémského chrámu jak je dochována ve starozákonních knihách Ezdráš, Nehemjáš a Paralipomenon, na genealogii poexilních potomků judského královského rodu Davidovců, na základě textů židovského historika z 1. století po Kristu Flavia Josepha, a především na základě Samařských papyrů z vádí Dalíje. Tyto rukopisy totiž obsahují jednak datační formule a jednak jména guvernérů a jiných lokálních úředníků, kteří se ve 4. století podíleli na administraci Samaří; jeden z těchto úředníků je doložen i v biblických textech. Samařské papyry tedy poskytují tzv. absolutní dataci pro některé postavy, o kterých se píše mimo jiné ve Starém zákoně, konkrétně v knize Nehemjášově a v jiných pramenech.

Páteří Crossovy chronologie Palestiny v době perské je právě souslednost guvernérů, o které Cross tvrdí, že se jedná o dynastii, a že tedy funkce guvernéra Samaří byla dědičná:

Sanballat I,	2. pol. 5. stol. př. Kr.	(kniha Nehemjáš, papyry z Elefantine)
Delajá,	konec 5. – začátek 4. stol.	(papyry z Elefantine)
Sanballat II,	první čtvrtina 4. stol.	(WDSP 11r,13; WD 22)
Ješúa'/Ješa'jáhú,	druhá čtvrtina 4. stol.	(WDSP 11r,13; WD 22; WD 23)
Chananjá,	polovina 4. století	(WDSP 7,17; 9,14; 11r,13)
Sanballat III,	ca. 340-332 př. Kr.	(Flavius Josephus, <i>Žid. starožitnosti</i> XI,302-345)

Toto chronologické schéma, na které byla navázána i genealogie kněží Jeruzalémského chrámu a příslušníků rodu Davidovců, prosazoval profesor Cross od šedesátých let. A právě mnohé podstatné události v Palestině v době perské lze datovat především na základě genealogie kněží jeruzalémského chrámu. Toto schéma vyřešilo mnoho chronologických problémů a proto bylo celkem obecně přijato. Objevilo se jen několik kritik, které sice měly pádné argumenty a upozorňovaly na některé zásadní nedostatky, ale tyto kritiky často nebyly vyslyšeny a zapadly. Zásadním argumentem obhájců Crossova schématu byl vždy odkaz na průkaznost Samařských papyrů z Vádí Dalíje, které tvořily základ tohoto schématu.

Frank Moore Cross Samařské papyry nakonec nikdy nevydal. Jejich publikací pověřil v osmdesátých letech svého studenta na Harvardově univerzitě, který se jmenoval Douglas M. Gropp. Ten ve své disertaci z roku 1986 zpracoval pouze 9 nejlépe dochovaných rukopisů, soustředil se především na právní souvislost těchto textů s novobabylónskými dokumenty, a v oblasti historických implikací stále odkazoval na svého učitele F. M. Crosse. Groppova disertace, která obsahovala zhruba pouze třetinu všech rukopisů, vyšla v Oxfordu v roce 2002 doplněná o několik málo prepisů.² To znamená, že čtyřicet let po objevu těchto textů, jejichž význam pro dějiny Palestiny je tak zásadní, stále neexistovala publikace celého korpusu z vádí Dalíje. To byl hlavní důvod, proč jsem se tohoto úkolu zhostil já. V období po roce 2003 jsem zpracoval všechny rukopisy a v roce 2007 jsem publikoval jejich první kompletní vydání,³ které obsahovalo i nový historický výklad, který se celkem podstatně lišil od chronologického schématu F. M. Crosse.

² Douglas M. Gropp, *Wadi Daliyeh II. The Samaria Papyri from Wadi Daliyeh* (Discoveries in the Judaean Desert 28), Oxford: Clarendon Press, 2001.

³ Jan Dušek, *Les manuscrits araméens du Wadi Daliyeh et la Samarie vers 450-332 av. J.-C.* (Culture & History of the Ancient Near East 30), Leiden – Boston: Brill, 2007.

Podívejme se nyní blíže na jednotlivé guvernéry provincie Samaří, o kterých píše Frank Moore Cross. Ze šesti guvernérů tři nesou stejné jméno „Sanballat“ a jména tří dalších jsou odlišná: Delajá, Ješúa‘/Ješa‘jáhú a Chananjá.

Jméno Delajáha, syna Sanballata, guvernéra Samaří, je doloženo ve dvou aramejských papýrech z egyptské Elefantine z konce 5. století př. Kr. Ve věci existence tohoto guvernéra nikdy nepanoval nějaký vážnější spor.

Dalším je Ješúa‘/Ješa‘jáhú. Tento guvernér je podle Crosse doložen na papýru WDSP 11r,13. Fragment vlastního jména, ze kterého se dochovala písmena *waw* a *‘ajin* je zde skutečně doložen – tato osoba je zmíněna mezi ostatními svědky, kteří byli účastni uzavření dané smlouvy. Ale vůbec nic nenaznačuje, že by se jednalo o guvernéra. Jeho titul zde chybí. Proto ho můžeme z Crossova seznamu škrtnout.

Chananjá je doložen na papýru WDSP 7,17 i s titulem „guvernér Samaří“ a o jeho existenci není pochyb.

Větší problémy nastávají s oněmi třemi Sanballaty. Diskuse ve věci existence těchto Sanballatů je dobrým příkladem vztahu mezi epigrafickými prameny a starověkými texty.

Jméno Sanballata je doloženo v různých pramenech. Prvním pramenem je starozákonní kniha Nehemjáš. Jeho jméno a titul guvernéra jsou doloženy v jednom dopise objeveném v egyptské Elefantine. Jeho jméno lze rovněž v pozici paronymu vyčíst na bule č. 22 z vádí Dalíje, která byla připevněna na rukopise WDSP 16. Jméno Sin-uballit – co je zřejmě původní forma jména Sanballat, se objevuje i na papýru WDSP 11. O guvernérovi Sanballatovi píše i Flavius Josephus v XI. knize *Židovských starožitností*.

Historikové se dlouhou dobu snažili odpovědět na otázku, kolik Sanballatů, guvernérů Samaří, skutečně existovalo. Před objevem Samařských papýrů, do roku 1963, probíhala diskuse, zda existoval pouze jeden Sanballat, nebo dva – první v 5. století př. Kr, jak naznačuje většina pramenů, a druhý o sto let později, jak se zdá naznačovat Flavius Josephus. V této době před objevem Samařských papýrů obecně vítězily argumenty ve prospěch existence pouze jediného Sanballata ve druhé polovině 5. století př. Kr.

Objev Samařských papýrů ve vádí Dalíje a především jejich historická interpretace z pera Franka M. Crosse, o které zde byla řeč, nicméně zvětšila počet možných Sanballatů na tři. Nový Sanballat – Sanballat II – byl přidán do první čtvrtiny 4. století př. Kr., jak je patrné z Crossova schématu. Cross zdůvodnil existenci této osoby odkazem na WDSP 11r,13 a na bulu č. 22.

Později se zdála existence této osoby potvrzená v publikaci Samařských mincí ze 4. století př. Kr. Tyto mince publikovali izraelští numizmatikové Ya‘akov Meshorer a Shraga Qedar v roce 1999.⁴ Na minci č. 55 je podle těchto autorů uvedeno jméno „Sanbal“, což má být zkrácená forma jména „Sanballat“. Ostatní badatelé následně identifikovali toto jméno právě se Sanballatem II ze schématu Franka M. Crosse, který má být doložen v Samařských papyrech.

Zhruba od roku 1963 byla až na několik výjimek existence tří různých Sanballatů, guvernérů Samaří, obecně přijata. Ale toto přijetí vědeckou veřejností a dokonce další potvrzení existence těchto Sanballatů dalšími prameny představuje velice zajímavý fenomén interakce textů, epigrafického materiálu a sekundární literatury. Na začátku své přednášky jsem řekl, že znalost literárních pramenů v jistém smyslu *předchází* interpretaci dat, která poskytuje archeologie. Nyní musím dodat, že *nekritické přijetí moderní sekundární literatury rovněž může předcházet výkladu dat poskytnutých archeologií*. Mám zato, že to je právě případ rozmnožení Sanballatů, guvernérů Samaří.

Fenomén širokého přijetí existence tří Sanballatů v době perské je zajímavý ze dvou důvodů.

Zaprvé, před objevem Samařských papyrů, do roku 1963, převládal názor, že existoval pouze jeden Sanballat. Nicméně argumenty podporující tento názor byly posléze v tichosti zapomenuty a to navzdory jejich správnosti.

A zadruhé, existence Sanballata II v první čtvrtině 4. století př. Kr. byla široce přijata navzdory faktu, že po více než čtyřicet let od objevu Samařských papyrů nebylo možné tuto hypotézu ověřit, protože Frank Moore Cross tyto dokumenty nikdy nepublikoval. A podíváme-li se z blízka na místa, která mají existenci Sanballata II dokládat, zjistíme, že jsou velice sporná.

- WDSP 11r,13: jméno Sin-uballit neboli Sanballat je zde skutečně doloženo v pozici paronymu. Ale vůbec nic nenaznačuje, že by se mělo jednat o guvernéra Samaří.
- Bula č. 22 s hebrejským nápisem []*yhw bn [sn']blt, pht šmr[n]* „[]*yhw*, syn [San]ballata, guvernér Samař[í]“: majitel pečětítka s tímto nápisem byl pravděpodobně synem jediného skutečně existujícího Sanballata, který byl guvernérem Samaří zhruba ve 2. pol. 5. stol. př. Kr.. Jeho bula byla připevněna na papyru datovaného na základě

⁴ Ya‘aqov Meshorer – Shraga Qedar, *Samaritan coinage* (Numismatic Studies and Researches 9), Jerusalem: The Israel Numismatic Society, 1999.

paleografické analýzy zhruba do 1. poloviny 4. stol. př. Kr. Jedná se pravděpodobně o bulu Delajáha, syna Sanballata, který je doložen v aramejské korespondenci z Elefantine.

V korpusu z vádí Dalíje tedy nic jasně nedokládá existenci nějakého Sanballata II. Ta se ale prosadila do té míry, že to vedlo zkušené numizmatiky k dezinterpretaci legendy na již zmíněné samašské minci č. 55. Oni právě pod vlivem schématu Franka M. Crosse četli jméno *sn'bl[ʔ]* „Sanball[at]“, ale nápis na minci obsahuje úplně jiné jméno: *sn'bj* „Sín-abí“. Rozdíl mezi písmeny *lamed* a *jód* je v tomto případě zcela jasný a na konci slova lze zřetelně číst *jód*.

Diskuse o počtu Sanballatů v době perské je dobrým příkladem interakce mezi starověkou literární tradicí, epigrafickým materiálem a moderní sekundární literaturou. Jedná se rovněž o krásný příklad toho, kdy mnohokrát opakovaná domněnka, která není v průběhu transmise mezi badateli nijak ověřena, může být snadno přijata jako historická pravda. Tato zdánlivá pravda dokonce může vést i k neúmyslné dezinterpretaci ostatních primárních pramenů.

Na závěr chci přece jen zdůraznit na obranu vědců, o kterých jsem mluvil, jednu věc. Práce s primárními prameny není snadná, jste-li se v pozici prvního člověka, který má po staletích nějaký předmět v rukách. Ve výkladu člověk rekonstruuje příběh dávno mrtvého předmětu. Nejtěžší věc je asi přesvědčit o správnosti svého výkladu sebe sama. My historikové starověku pracujeme s různými prameny informací. Možnost, že se náš výklad zmate spolehnutím se na sekundární literaturu je reálná a musíme si jí být vědomi. Toto riziko lze s těžší zcela eliminovat. Lze ho ale snížit aspoň dvěma způsoby. Zaprvé tím, že si při práci neustále ověřuji primární prameny a dělám si na ně vlastní názor. A zadruhé tím, že umožním, aby mi ostatní viděli obrazně řečeno při práci pod ruce, tedy je-li mi svěřen k publikaci primární pramen, je třeba publikovat danou věc co nejlépe a hlavně co nejdříve s veškerou dokumentací a argumentací, a tak věc předat odborné veřejnosti k další diskusi.

Děkuji vám za pozornost.